

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2004-10-19

UDK 398.4:904(497.4-14)

ŠEMBIJLA NA RIMSKIH CESTAH. O MITOLOŠKEM PREŽITKU IN ARHEOLOŠKEM INDIKATORJU NA KRASU IN V BRKINIH

Katja HROBAT

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, SI-1000 Ljubljana, Zavetiška 5
e-mail: katja.hrobat@guest.arnes.si

IZVLEČEK

V raziskavi o razmerju med arheologijo oziroma arheološkimi ostanki v krajini in ustnim izročilom na območju zahodnih Brkinov z Matarskim podoljem in Vremsko dolino je pozornost zbudil ljudski lik, imenovan Šembilja. Posebno zanimiv je folklorni motiv za arheologa, saj se po raziskavah sodeč lik Šembilje lepi na najstarejše, rimske in prazgodovinske, cestne sledi. Hkrati predstavlja Šembilja izziv tudi na mitološkem področju, saj se v njej skrivajo ostanki starih verovanj, najverjetneje staroslovanskih. Pričujoči članek predstavlja povzetek poglavja iz diplomskega dela, v katerem so zbrana ljudska pričevanja o Šembilji, tako iz terenskih anket kot iz literarnih virov. "Šembiljine poti" so analizirane v okviru arheološke problematike najstarejše cestne mreže na Krasu in v Brkinih. V drugem delu prispevka avtorica analizira ljudske predstave o Šembilji in možnosti njenega mitološkega izvora.

Ključne besede: Šembilja, ustno izročilo, rimske ceste, kolesnice, gromovnik, Perun, Sv. Elija, hudič, prežitek, Brkini, Kras

LA SIBILLA SULLE VIE ROMANE. LE ORME MITOLOGICHE E L'INDICATORE ARCHEOLOGICO NEL CARSO E NELLA BIRCHINIA

SINTESI

Nell'ambito degli studi sul rapporto tra le vestigia archeologiche del luogo e la tradizione orale nell'area occidentale della Birchinia con la Valsecca di Castelnuovo e la Valle di Vreme attira l'attenzione la figura popolare chiamata Sibilla (Šembilja). Questo motivo folcloristico si è rivelato interessante in particolare per gli archeologi in quanto appare in connessione con le più antiche tracce di reti stradali risalenti ai tempi romani e anche più indietro nella storia. Considerato che racchiude in sé le vestigia delle vecchie credenze, molto probabilmente appartenenti agli antichi Slavi, il personaggio della Sibilla rappresenta una sfida anche nel campo della mitologia. Il presente contributo è il riassunto di un capitolo tratto dalla tesi di laurea dell'autrice, nella quale sono raccolte testimonianze popolari relative alla figura della Sibilla, in alcuni casi rilevate mediante sondaggi effettuati sul campo, in altri tratte da fonti letterarie. "Le vie della Sibilla" sono state analizzate nell'ambito della problematica dell'archeologia relativa alla più antica rete stradale nel Carso e nella Birchinia. La seconda parte del contributo presenta un'analisi delle immagini della Sibilla diffuse tra la gente e le possibilità della sua derivazione mitologica.

Parole chiave: Sibilla, tradizione orale, archeologia, strade romane, carreggiata, Giove tonante, Perun, Santo Elia, vestigia, Birchinia, Carso

UVOD

Članek temelji na delu raziskav iz diplomske naloge (Hrobat, 2003), ki na teoretskem in praktičnem področju raziskuje odnos med ustnim izročilom in arheološkimi ostanki v krajini oziroma vlogo ljudskega izročila pri spoznavanju arheološke preteklosti. Praktični del naloge je postavljen v območje zahodnih Brkinov z Matarskim podoljem na jugu, Vremsko dolino na severu ter ožjim kraškim pasom ob zahodnem vznožju Brkinov. Podatki so bili zbrani z metodo terenskega anketiranja in pregledovanja starih zapisov ter novejši literature in preverjeni s terenskim arheološkim rekognosciranjem. Upoštevano je bilo tisto ustno izročilo, ki je vezano na arheološka najdišča in na razlago zgodovine ter življenjskega prostora vaše skupnosti, kot recimo izročilo o zgodovini vasi, starih cestah, neobičajnih romanjih k bajnemu linterju, mitoloških ajdih, Atili, gradovih, izkopavanjih, zakladih ... Z roko v roki z izročilom o starih cestah so se pojavljale pripovedi o ljudski figuri, imenovani Šembilja, ki naj bi se vozila ravno po cestah, ki jih domačini imenujejo "rimske" ali "stare" ceste. Ker so vsi podatki nakazovali, da gre v folklornem liku Šembilje za arheološko relevanten fenomen, je bil izveden poskus analize njenega pomena za arheologijo in njene interpretacije. V pričujočem tekstu je pojem Šembilje ovrednoten najprej z arheološkega vidika, zaradi česar je sploh zbudil pozornost, čemur sledi mitološka analiza.

POJEM ŠEMBIJLE V ARHEOLOGII

Motiv Šembilje sta v arheološko problematiko prva vpeljala B. Slapšak in S. Kojić (1976, 27), ki sta nanj naletela pri topografski raziskavi rimskih cestnih tras na Primorskem. Ugotovila sta, da so sledovi, na katere se

navezuje lik Šembilje, resnično cestni. Ujemajo se ravno s starimi komunikacijskimi smermi, na katerih predstavljajo najstarejšo ugotovljivo cestno sled.

Najstarejše poročilo o povezavi rimskih cest in Šembilje se zasleda že leta 1905, ko ob omembi kolesnic v skali na področju Repne doline na tržaškem Krasu italijanski arheolog Puschi navaja, da jih "(...) domačini prepoznajo kot fantastične starodavne ceste, katerih izvor pripisujejo neki sibili, ki naj bi ob vožnji z veliko kočijo okrog sveta puščala v kamnu odtis koles" (Puschi, 1905, 124).¹

Šembiljini cestni sledovi

Šembilja² je zelo nejasna figura v ljudski domišljiji. Marsikje vedo povedati, da je to hudič, čarovnica, nekaj zelo hitrega, ki za seboj pušča v skali kolesnice, odtise konjskih kopit, rok in podobno.³

Poti Šembilje se v izročilu pogosto ujemajo z zapuščenimi potmi, ki jih domačini imenujejo "rimske" ali "stare" ceste. Praviloma domačini ne pomnijo uporabe "Šembiljinih poti", z izjemo v nadaljevanju omenjenih dveh poti na severnem obronku Brkinov. "Stare", "rimske" ali "Šembiljine" ceste so v ljudskem izročilu strogo ločene od mlajših poti, katerih namembnosti se ljudje še spominjajo (npr. jesiharska, furmanska, čička pot).

Sledi navajanje cest na območju raziskovanja, na katerih se motiv Šembilje pojavlja.⁴

Šembilja naj bi drvela po cesti od rimskega in prazgodovinskega gradišča Ajdovščina nad Rodikom mimo Pod lisičine pri Rodiku in proti izginuli vasi Potoče. Gre za lepo vidno cestno traso, ki je v posamičnih odsekih identificirana kot rimska vicinalna cesta (CIL 5, 698) Lokve-Rodik-Materija (Slapšak, 1978b, 546; Slapšak, 1997, 25–26).⁵ Verjetno se je sled za cesto v nižinskem predelu izgubila, zato so jo domačini povezali z žlebovi v ap-

1 "(...) L'intervallo di m. 1.05 misurato dal Cuntz al valico fra i solchi delle ruote, non può servire di norma, non essendo se non l'effetto dei guasti recati dai carri in tempi più vicini, dacchè nelle strade romane, sino dall'antichità abbandonate, almeno nella nostra regione, questo intervallo apparisce maggiore e tale che i paesani lo riconoscono come caratteristico di strade antichissime, anzi favolose, la cui origine attribuiscono ad una sibilla, la quale percorrendo il mondo con un grande cocchio ne avrebbe lasciato nel sasso l'i mpronta delle ruote" (Puschi, 1905, 123).

2 Kot lastno ime določenega folklornega lika zapisujem besedo Šembilja z veliko začetnico, z izjemo citatov iz drugih literarnih virov, kjer so se avtorji odločili drugače. V analizi sem besedo zapisovala kot Šembilja, čeprav so jo ljudje izgovarjali tudi kot Šembija.

3 V članku je ustno izročilo navedeno v poševnem tisku, v oklepaju na koncu pa informator, literarni ali arhivski vir. Šembilja ... nekaj zelo hitrega; rek: "gre hitro kot Šembija"; ... voz, ki pušča za sabo kolesnice (Žnidaršič, 2001–2002); ... odtisi konjskih kopit od Šembije v skali Pod lisičino (Babuder, 1975); ... Se pozna, kje se je hudič vsel; se vidi odtis njegove roke in riti (Ercigoj, 2001–2002).

4 Za podrobnejši povzetek tez o rimskih cestah na tem področju in analiz ustnega izročila o cestah glej lit. Hrobat, 2003, 72–123.

5 Hudič s šembiljo je dirkal Pod lisičino pri Rodiku in naprej po potoku Zdrava voda. Tu se vidijo kolesnice zdrsane v skalo. Tu je stik med apnencem in flišem. Na stiku potokov Pod lisičino in Zdrava voda je hudičev stol z luknjo za rep. V skali se pozna še več drugih stolčkov z luknjami za rep za male hudičke. Tu so se "zamotoili" in "točali" noge v potok. Šembilja je dirkala z Ajdovščine na Prelovc in potem dol, na lisičino, mimo Zdrave vode in čez Baredo proti Škocjanu (Lukovec, 2001–2002). Šembilja je drvela po potoku Pod lisičino; tam se poznajo še kolesnice in hudičevi stoli z luknjami za rep; zanj in za male hudičke. Dirkala je čez Prelovec navzdol do potoka Pod lisičino, mimo Zdrave vode čez Baredo proti Škocjanu (Peršolja, 2001–2002). V steni Pod lisičino so vrezani žlebovi. R o dičani pravijo, da je črte naredil hudič, ko je s svojo šembiljo dirkal po steni navzdol. Hudič je dirkal s Čuka navzdol, po Greščini na Prelovc. Od tam se je pognal v potok Pod koriti in dol k Malnom. Od Malnov se je zagnal na Zaloge in potlej dol po potoku v Pod lisičino. Ko je enkrat z vso brzino s šembiljo prišel na pot od Brc navzdol, se mu je pokvaril "žlajf". Šembilja je drvela navzdol v Pod lisičino s truščem in ropotom. Tam mu je en "žlajf" prijel. Šembilja je zavirala po gladki steni, da se še sedaj pozna. Pevrnila se je in rila dol, da je poglobila potok. Šembilja je varila in rila dol do Dan, kjer je prebila zemljo in se s hudičem vred pogreznila v pekel. Še danes je tam požiralnik (Peršolja, 2000, 98–99). V skali se vidijo odtisi Šembiljinih konjskih kopit, kot da bi šla po blatu. Se vidi, kje je

nenčasti skalni osnovi, ki so se po temeljitem čiščenju izkazali za naravni izvor.⁶ Nenavadne žlebove so si razlagali kot sledove Šembiljine kočije, kar se ujema z Bürstromovo opazko (Bürstrom, 1999, 36–37), da pri interpretaciji sveta v ljudskem izročilu postanejo vsi elementi kulturni.⁷

Razširjeno je izročilo o Šembilji, ki je drvela v goreči kočiji po cesti mimo Lokve, Matavuna in Naklega v Vremško dolino.⁸ Pot domačini imenujejo tudi "stara" ali "rimska pot". Pri terenskem pregledu so se "Šembiljini sledovi" resnično izkazali za ostanke kolesnic v skalni podlagi. Idejo o tej trasi rimske ceste zagovarjata A. Premerstein in S. Rutar (1899, 6–7). Če se upošteva podatek iz ljudskega izročila o 130 centimetrih razdalje med "Šembiljinimi kolesnicami" pri Lokvi, bi lahko glede na Degrassijino ter Puschijevo tezo (Degrassi, 2003), po kateri naj bi razdalja 130 centimetrov med kolesnicami pripadala rimskemu času, potrdili umestitvi ceste v čas antike, kar bi sicer lahko potrdila tudi rimska najdišča ob njej.⁹

Prav tako je motiv Šembilje vezan na cesto pod Vremščico, ki vodi iz Divače proti Pivki,¹⁰ kjer se domneva prazgodovinska in zgodnjorimska povezava Trsta in Škocjanskega kotla s starimi centri Dolenjske (Slapšak, Kojić, 1976, 27).

Verjetno rimskodobna je tudi Šembiljina pot od Ajdovščine nad Rodikom do Podgrada pri Vremah in naprej po dolini Sušice do Naklega.¹¹ Tudi tu pot domačini imenujejo "rimska" ali "stara" cesta. Čeprav ni poznan pod imenom Šembilja, se motiv hudiča z gorečo kočijo pojavlja po notranjosti gričevnatih Brkinov in to ravno

Sl. 1: Domačin kaže Šembiljine kolesnice v kamnu.
Fig. 1: The local is showing the traces of Šembilja's passing.

sela, kako je dala roki. Visoko v skali je kot ena prižnica, kjer je sedela (Babuder, 1975). Po prvi varianti naj bi se pot Šembilje iz Rodika nadaljevala proti Matavunu, po drugi pa proti Ledenici pri Kačičah, torej v smeri Lokve. ... Šembilja je šla od Matavuna kraj polja do Pareda (po sredi Pareda, mimo kapelice) in od tam v Rodik (Valenčič, Valenčič, Valenčič, 2001-2002). ... Šembilja naj bi šla hitro mimo kot strela. V skalovju naj bi se poznalo njene kolesnice, ne spomnem se dobro kje, ampak le to, da je nekje od Ledenice naprej (Polh, 2001-2002).

6 Le ena izmed zabeleženih pripovedi nakazuje možnost naravnega izvora žlebov; *Nova cesta na Ajdovščino zgrajena l. 1923. Rimska cesta je pod Čukom proti Ajdovščini; Pod Lisičino - Nogradi (Pod Tabrom); v steni se poznajo sledi tirnic (pravijo, da od vode) - tu se je peljala Šembilja in je sedel hudič* (Babič, 1975).

7 Podoben primer so velikani, ki nasploh veljajo za graditelje nenavadnih ali velikih monumentov, ne glede na to ali so naravni ali kulturni fenomeni (Bürstrom, 1999, 36–37).

8 ... konji vpreženi v kočijo: tekli so po Matavunu, proti Lokvi; stara pot, slabo ohranjena (Žnidaršič, 2001-2002). ... Šembilja se peljala pri Sušici, za pokopališčem v Škofljah, kjer se poznajo kolesnice (Dujc, 2001-2002). ... ob "stari poti" od Škofelj na Naklo... Nad pokopališčem v Škofljah ob poti sta dva sedeža v steni. Tu sta sedela Šembilja in hudič (Prelec, 1975). Tekla je Šembilja v goreči kočiji, brez konj, do jame. V njej biva Šembilja. Kolesnice se še poznajo, kolotek. Tudi v ključu rucmanjskem se kolesnice poznajo: 130 cm ena od druge. Tudi pri Lijetovi jami se kolesnice še poznajo (Mljač, 1918). Šembilja je tekla iz Naklega mimo Lokve proti Trstu. Za njo je ropotalu in smrdelu po žveplu (Peršolja, 2001-2002 – po pripovedi Makakovega Joža, Prelože).

9 Škocjan, Merišče pri Lokvi, najdbe v Vremški dolini (Slapšak, 1995, 40-42).

10 ... *kraljica Šembilja s kočijo (po cesti pod Vremščico)* (Tominc, 1975). ... *rimska cesta pod Vremščico na Pivko; trasa ceste; tu je hodila Šembilja; pri rimski kovačiji v Tominčevi loki je naučila kovače variti obroče za kolesa* (Magajna, 1975). ... *V ogradi Vržišče (nad Bukovce) pri Dolnjih Ležečah sled, kjer je Šembilja "pasala".... povezava Lokev – cesta pod Vremščico čez Dolnje Ležeče?* (Dolgan, 1974). ... *Griže zahodno od križišča Vremška dolina – Lokev, Divača – Koper; tam vrezan kolovoz v skalo, kjer naj bi vozila Šembilja* (Žnidaršič, 1974).

11 ... *Šembilja s Flajto: od Rodika čez Prelovc na Sušico (med Danami in Vrhulami; po žlebu) – naprej do Zavrha* (Prelec, 1975). ... *Šembilja se je vozila po "rimski poti" ob Sušici pod Podgradom in tu zavila na rodiško Ajdovščino* (Prelec, 2001-2002). ... *Šembilja naj bi šla iz Rodika čez prelaz Prelovec in naprej, na Podgrad pri Vremah in Artviže* (Peršolja, 2001-2002).

Sl. 2: Hudičev stol, Rodik.

Fig. 2: The Devil's chair, Rodik.

po dolinah, ki predstavljajo najlažjo komunikacijo med Matarskim podoljem na južnem obrobju in Vremsko dolino na severnem robu Brkinov.¹² Nekdanje uporabe poti preko dolin Padeža in obeh Sušic se domačini še spominjajo.

Puschijeva "Sibila", ki se jo po vsej verjetnosti razume kot italijansko interpretacijo slovenske besede Šembilja, se na tržaškem Krasu drži opuščenih cest z razdaljo 130

centimetrov med kolesnicami, opredeljenih kot rimske cestne trase (Puschi, 1905, 123–124; Degrassi, 2003).

Katere cestne trase izbira Šembilja?

Arheologa bi zanimalo, ali obstaja nekakšen vzorec v povezavi Šembilje in starih cest oziroma na kakšne tipe cest se motiv Šembilje navezuje. Slapšak in Kojić ugotavljata, da izročilo ni poznano na magistralnih rimskih cestnih smereh. Magistralno rimsko cesto Trst-Lokev-Senožeče-Razdrto, kjer obstajajo znatni sledovi cestne trase, domačini poznajo samo kot "rimska cesta" (Slapšak, Kojić, 1976, 27). Ravno tako se izročilo ne navezuje na magistralno rimsko cesto Aquileia-Tharsatica, pa čeprav se motiv Šembilje v Matarskem podolju sicer zasledi. Tudi ob omembi kolesnic ob jami Brinščici pri Materiji, ki jih domačini povezujejo s tako imenovano "rimsko cesto" do Ajdovščine nad Rodikom, v stroki poznano kot rimsko vicinalno cesto (CIL 5, 698), ni sledu o Šembilji. Se je mogoče sčasoma povezava Šembilje s cestami izgubila iz ljudskega spomina?

Možnost, da je vpliv predhodnih raziskovalcev izpodrinil ljudsko mitotvorno razlago cestnih sledov, ni verjetna, saj bi se po tej razlagi izročilo o Šembilji ohranilo izključno na stranskih cestah, tam, kamor raziskovalci niso nikoli segli pri iskanju magistralnih rimskih cest. Vendar se je, kot smo doslej videli, izročilo o Šembilji obdržalo tudi na pomembnejših smereh (Divača-Pivka, Lokve-dolina Reke) in se je povečini ohranilo vzporedno z izročilom o "rimskih" oziroma "starih" cestah.

Precej nejasen ostaja motiv Šembilje v brkinskih dolinah. V dolini pod Mršami ni nikakršnih sledov o cesti. Edino najdišče na tej trasi je Lukovica pri Materiji, opredeljeno kot prazgodovinsko gradišče (Marchesetti, 1903, 81; Plesničar, 1975, 139; Novakovič, 2001, 213, tab. 7). Morda Šembilja v tem primeru nakazuje neko staro komunikacijo po dolinah z južne strani Brkinov na severno, saj se tudi ta pot priključuje na tako imenovano "rimsko cesto" proti Vremski dolini.

12 Motiv Šembilje srečamo v dolini med Misličami in Barko, po kateri teče istoimenski potok Sušica: ... Enkrat so šli iz Mislič na Barko. Ob potoku Sušica po travniku naenkrat prihrumi Šembilja s konji na goreči "kareti" (tako so imenovali majhen pokrit voziček – kočijo s štirimi kolesi). Šla je hitro kot po zraku (Cerkvenik, F., 2001–2002)... Šembilja z gorečo "karoco" se je vozila po Loki Močnikovi (to je ravnina pod nagrobnikom na dnu doline – tu ni bilo nikoli poti; dolino je prečkala cesta, ki je preko križišča za v Barko vodila proti Divači; "stara pot" do Barke je druga; in sicer pred mostom zaviješ na desno (s smeri Mislič), ob potoku) (Kljun, 2001–2002). Razširjeno je izročilo o drvenju hudiča z gorečo "karoco" od kaštelirja Lukovica nad Slivjem v dolino Padeža. ... v Padežu se pozna v kamnu odtis podkve od konja, ki je vlekel gorečo kočijo (Kljun, 2001–2002) ... odtis konjske podkve v kamnu je med Mršami in Orehkom, v bližini Lukovice. Tu se je vozil hudič z gorečo "karoco": od Slivja – čez Lukovico – čez dolino med Orehkom in Mršami (bliže Orehku) – proti Padežu (Drožina, 2001–2002). Hudič je divjal s "karoco" do Mrš, od koder se je spustil v grapo, in sicer v Sat (dolina proti Padežu, tik pod Mršami). Vse se je blesketalo za "karoco", bila je vsa v ognju, tudi prevrnila se je, vendar je prišla do Padeža. Ob večerih, ko se je v mlinih v Padežu zbralo veliko ljudi, so vedno pripovedovali to zgodbo. Takrat je bilo v Padežu šest hiš, vsaka s sv. o-jim mlinom. Danes jih ni več. Ta kočija s hudičem naj bi šla po "stari poti" v Padež, ki je bila nekoč vozna, danes pa je precej zaraščena (Mezgec, 2001–2002). Nek vaščan je pešačil iz Orehka. Mimo je šel en gospod s "karoco" in vprašal vaščana, če se pelje z njim. Vaščan je pristopil. "Karoca" se je spustila v grapo pod Mršami, v dolino Sat Skočajev. Ko je vaščan prišel domov, so se vrata sama odprla. Čez osem dni je umrl. To "karoco" so videli na križišču iz Slivja proti Mršam (Vatovec, 2001–2002).

Osnovno vprašanje za arheologa je, ali se Šembilja lahko "prilepi" na kakršnokoli zapuščeno cestno traso ali le na trase, ki se jih lahko po nastanku in času uporabe uvrsti v eno skupino (Slapšak, Kojić, 1976, 27)? Naj se Šembiljo razume le v okviru etioloških (razlagalnih) pripovedk, s katerimi so si ljudje pojasnjevali vzrok nastanka njim neznanih cestnih tras oziroma kolesnic v skali? Analiza je pokazala, da se lahko za večino Šembiljinih poti domneva tako rimsko kot prazgodovinsko osnovo. Težko je na tako majhnem vzorcu natančneje določiti tip cestnih sledov, vendar se zdi, da se Šembilja res lepi na najstarejše cestne sledove, kot sta že ob njenem odkritju domnevala Slapšak in Kojić (1976, 27).

ŠEMBIJLA V MITOLOŠKEM POMENU

Ljudska predstava o Šembilji

Kot smo lahko videli, vežejo ljudje motiv Šembilje na stare zapuščene cestne trase. Vendar Šembilja ni poznana le v krajih, kjer vedo povedati za njeno pot. Zanjjo vedo povedati tudi v nekaterih vaseh v Matarskem podolju in zahodnih Brkinih, kjer je ne povezujejo s cestnimi sledovi. Na splošno velja Šembilja za neko nejasno, zelo hitro prikazen. Pogosta je njena uporaba v reku, "gre (teče) kot Šembilja", v pomenu nečesa zelo hitrega. Šembilja je povezana z demonskim svetom, nečim strašnim. Uporabljali so jo kot grožnjo otrokom, če niso bili pridni. Lahko je bil tudi nekdo "hudičev kot Šembilja".¹³ V objavljeni pripovedi domačina iz Divače nastopa celo kot prikazen, ki napoveduje strašne čase.

"(...) Pojavile so se novice, ki so često pretresale kosti, in sicer, da je ta cesar poslal drugemu vrvco, drugi smodnik ali poper. Pa se je oglasil možak: saj sem vam že dejal, vojska bo, vojska. Seveda, "Šembilja", saj smo jo videli, kako je drvela po pobočju v ognjeni kočiji. (...) (Žiberna, 1981, 177)."

Iz pripovedi domačinov se lahko razbere, da je Šembilja strašna prikazen, povezana z velikim hrupom, gromenjem, bliskovitostjo in ognjem.

"(...) To so bile strahotne kočije tudi brez vprege. Ko so se pojavile, jih je spremljal strašen piš. Tega so se vsi furmani bali, saj so vedeli, da so to duše, ki se vicajo. Pravijo, da se še danes vidijo pri Završkovem pokopališču kolesnice od šembilj (Kerševan, Krebelj, 2003, 69–70)."

... Moj oče je ponoči šel po poti – kolovozu skozi gozd (imenovan tudi "rimska pot"). Naenkrat je videl luč

in se prestrašil. Mimo je pridrvel voz, ki se je spustil iz Ležeč proti Gradišču. Videl je Šembijo. "Je ropotalu ku hudič". Izkazalo se je, da je bila božja pot, na kateri so molili rožni venec (Gombač, 1975).

... ob pokanju in grmenju se je neka ženska prestrašila in rekla, da sta šli Šembija in Fläjta¹⁴ (Prelec, 1975).

In kako so ljudje odgovarjali na vprašanje, kaj je Šembilja?

... tako imenovali copnico (Cerkvenik, 2001–2002); ... Šembilja je bila coprnica, ki so se je bali (Opara, 2001–2002); ... Šembija so imenovali goreč voz (Župančič, 2001–2002); ... rek: leti kot Šembija. Tako so imenovali kočijo (Rijavec, Rijavec, 2001–2002) ... hudoba je vozila eno žensko – šembijo (Prelec, 1975); ... ko en hudič, se je peljal v železni "karoci" (Jelušič, 1975); ... hudič združen s človekom (Babuder, 1975); ... Šembilja – hudič jahal na konju (Race, 1975).

V povezovanju Šembilje z Davidom in Sibilo, kot zavetnico popotnikov, se lahko (po vsej verjetnosti) zaslеди poskus učenih interpretacij.

V pripovedih se Šembilja kaže v povezavah: konji, vpreženi v kočijo (Betanja); hudič na šembilji (Rodik); Šembilja s konji na goreči kočiji – "kareti" ali "karoci" (Mislič, Barka, Divača); Šembilja v goreči kočiji brez konj (Lokev, Naklo); kraljica Šembilja s kočijo (Divača); sedeža za Šembiljo in hudiča (Rodik, Škoflje); Šembiljina konjska kopita (Rodik, Padež).

Motiv Šembilje se je prilagodil tudi novemu kontekstu – tehničnemu razvoju v sodobnem svetu.

... Šembilja so tu ljudje rekli prvim čudesom, avtomobilom, ker so močno ropotali in so jim svetile luči – karbidovke (Župančič, 2001–2002). ... Tako so rekli vozu, kočijažu, ko je prdivjal, kot na primer, ko so vozili pošto (Cerkvenik, l., 2001–2002); Ali v obliki pesmi za otroke. ...drn, drn,/ drn, drn,/ drn, drn,/ drn, dra/ hudič na Šembilji/ pošto pelja (Peršolja, 2001–2002¹⁵).

Podobna pričevanja je zaslediti tudi na Krasu. Zapisovalki ustnega izročila pišeta, da jima ljudje na vprašanje, kakšne so Šembilje, niso znali odgovoriti. Nekateri pa so se spominjali, da so ob prihodu prvega avtomobila v Dutovlje mislili, da je prišla v vas Šembilja (Kocjan, Hadalin, 1993, 9–10).

Šembiljo, kot se jo razume v zahodnih Brkinih, na področju od Vremske doline do Lokve in od Matarskega podolja do Rodiškega, je v slovenskem prostoru mogoče zaslediti še na Krasu, kjer so poznana enaka rekla in navezave na opuščene stare ceste. Podobna pojmovanja Šembilje se zasledi še v dveh objavljenih zgodbah iz

13 ... kar se naenkrat premakne, spremljano s pišem (vetra) (Žnidaršič, 2001–2002); ... rek je šlo kot Šembilja (Volk, 2001–2002; Svetina, 2001–2002; Šiškovič, 2001–2002; Cerkvenik, 2001–2002). ...Si hudičeva kot Šembilja. Tečeš kot Šembilja (ali šijuon). Kot grožnja otrokom, češ da jih bo Šembilja vzela, če ne bodo pridni (Šiškovič, 2001–2002);... te nosi Šembilja (Race, 1975).

14 O Fläjti: kuharica od duhovnika; živila v Rodiku; imela hišo v Podgradu (pokažejo vrt za hišo 9c ob 10); v Podgradu prodajala žganje (Prelec, 1975). Ljudska figura imenovana Fläjta je zaenkrat poznana samo v Podgradu pri Vremah.

15 Po pripovedovanju starih staršev – Fabijančič Fani, Košančeve iz Povžan pri Materiji.

Dutovelj (Kocjan, Hadalin, 1993, 59–58), kjer je ravno tako izpostavljena povezava z vozom. Ena od pripovedi govori o Šembiljah kot o čarovnicah, ki so plesale okoli ognja in se naslednji dan odpeljale z lesenim vozom. V drugi pripovedi pa se ljudje prestrašijo Šembilje, s čimer je označena nevidna sila, ki se naenkrat pripelje z vozom.

Posebej zanimiva je pripoved v Vremah, ki daje Šembilji vlogo dobrega demona oziroma kulturnega heroja (Slapšak, Kojić, 1976, 27; Slapšak, 1999, 163).

Po "rimski cesti" čez Tomincevo loko, kjer je bila "rimska kovačija", je hodila Šembilja. Kovači so se mučili z varjenjem obročev za kolesa. Šembilja je rekla: "Glej, kako se mučijo, pa se samo pesek da vmes." Kovači so to slišali in od takrat znajo (*Magajna*, 1975).

Po vsem sodeč je Šembilja nedeterminirana ljudska figura v podobi čarovnice, gorečega voza, hudiča ali celo njegova spremljevalka. Povezana je z vozom, gorečim, železnim, lesenim, ki ima lahko konjsko vprego ali je brez nje. Na splošno velja za nekaj strašnega, bliskovitega, hrupnega.

Analiza mitološkega izvora Šembilje

Samo ime Šembilja spominja na Sibile, prerokovalke, vendar sama podoba kraško-brkinske demonske figure, povezane z vozom, ne vzdrži nikakršne povezave z napovedovalkami usode.¹⁶

Analize se zatorej potrebno lotiti z druge strani, v ljudskem pojmovanju hudiča.

Hudič kot ostanek poganskih božanstev

V krščanski zavesti nosi hudič sinkretične konotacije ter pošastne značilnosti, ki izvirajo iz zunanjih vplivov, in hkrati skupne arhetipe. V splošnem je obdarjen z grotesknimi karakteristikami, tako da se kaže kot neka vrsta zlobne figure, ki jo človek uspe premagati z zvitostjo in vero. Za nas je pomembno spoznanje, da je odločilno vlogo pri hudiču igrala prisotnost spomina na demonizirana poganska božanstva. V krščanskih svetopisemskih in drugih virih se Cerkev poskuša oddaljiti od vseh ljudskih tradicij poganskega izvora. Pravzaprav se ravno z njenim poskusom uničenja negativnih moči hudiča take ljudske tradicije vrnejo na isto točko, na apotropejske prakse jasnega poganskega izvora. Hudič v ljudski tradiciji pogosto ni več določena definirana figura, povezana s točno določenim obsegom krščanske tradicije, temveč kot neka pustna maska prodre v različne

kontekste, kjer postane čuvaj nemogočih zakladov, strašen prebivalec neizmernih globin, temačnih gozdov in nedostopnih gora (Centini, 1998, 64).

V zahodnem svetu ukoreninjena predstava o zoomorfemu videzu hudiča, ki ima človeško podobo, vendar tudi določene živalske attribute, kot so rogovi, tace, rep in drugo, verjetno izvira iz teženj po demonizaciji ritualnih poganskih manifestacij in ne iz opisov hudiča v svetem pismu, ki so zelo nejasni. Stara zaveza se namreč ustavi le na notranji grdoti "obrekvalca", ki zavida človeku. V novi zavezi je Satan še vedno opisan kot kača in zmaj, vendar gre le za sredstvo, da se prikaže "zverinsko surovost" na splošen način (Centini, 1998, 65–67).

Povezava Šembilja – Sv. Elija

Že Slapšak in Kojić (1976, 27) sta zaradi motiva gorečega voza in zaradi imena nakazala povezavo Šembilje s Sv. Elijo.

V Sloveniji se je udomačil rek "Gre kot Elija!", ko se hoče povedati, da kdo zelo hitro hodi ali se vozi. V Beli in Suhi Krajini pravijo, da se ob grmenju Sv. Elija vozi po nebu, v Krškem pa dodajajo, da v goreči kočiji. Tudi na Notranjskem (Knežja njiva) se pripoveduje, da se ob grmenju Elija vozi v ognjenem vozu po nebu. Kadar se močno bliska in grmi, razlagajo prekmurske matere otrokom, da sveti "Eljaš" z bičem poka in da "brenčijo" njegova kolesa (Kuret, 1967, 224–223). V Prekmurju pravijo, da "ko se bliža Eljašev (Eljaš - Elija), nastopi največkrat slabo vreme. Strašno grmi takrat, bliska se, strela udarja vseprek in močno dežuje" (Rešek, 1995, 97).

Čaščenje Sv. Elije v Katoliški cerkvi je razširjeno predvsem med katoličani, ki so bili v stiku s pravoslavnimi sosedi. Gre za izjemno čaščenje, saj Rimski cerkev, razen redkih izjem, ne časti svetnikov iz stare zaveze (Kuret, 1967, 222–223). Med svetnikovimi ikonografskimi temami prevladujejo Elijino žrtvovanje Jahveju, Elijina suša ter dež in Elijin vnebohod na ognjenem vozu. Zadnji motiv je še posebej priljubljen v bizantinski ikonografiji in pri pravoslavnih Slovanih (Fučić, 1985, 261).

Vsi opisi verovanj o Sv. Eliji spominjajo na opise Šembilje. Kot je za Elijo značilno grmenje, trušč, bliskanje in ognjena kočija tako je tudi za Šembiljo. Rek "gre kot Elija", značilen za slovenski prostor nasploh, se sreča na območju Brkinov in Krasa v obliki "gre kot Šembilja".

16 Ime Sibylla je pri starih Grkih označevalo žensko, ki je v zamaknjenosti pripovedovala. Iz prvotno ene se je število Sibil v srednjem veku povečalo na dvanajst. V 14. stoletju je v Nemčiji nastala pesnitev o trinajsti Sibili, ki se je v različicah razširila med ljudsvtom (Kropej, 2004b, 603–604). Na Tolminskem (Dolenc, 1992, 148, 153) in na Pohorju imenujejo prerokovalke Šembilje, hkrati pomeni na Pohorju Šembilja tudi knjigo prerokb (Gričnik, 1994, 289). Na Koroškem se za prerokovalke uporablja izraz "švile prerokile" (Piko, 1996, 18), v Bohinjskem kotu Šviglje.

Sv. Elija kot substitut nadomestek slovenskega Peruna

Spremembo vere oziroma pokristjanjenje se ne sme razumeti kot radikalen obrat v verovanju (Šmitek, 1998, 136). Različni krščanski svetniki so sprejeli nekatere attribute starih poganskih božanstev, v katerih jih je ljudstvo prepoznavalo. Temu sinkretizmu pogosto pravijo dvojna vera, kar ni ustrezen pojem. Fenomen bolj ustreza pojavu mehiškega katolicizma, kjer se je nadaljeval kult starih indijanskih božanstev, poistovetenih z ustrežajočimi krščanskimi svetniki, ali pojavu religioznih budističnih predstavitev, ki so se na Šri Lanki zlile z magičnim-animističnim sistemom (Ivanov, 1991, 415).

Ugotovljeno je bilo, da prerok Elija igra v folklori krščanskih Slovanov vlogo, ki jo je igral v panteonu predkrščanskih Slovanov staroslovanski bog groma in vetra, Perun (Leger, 1984, 66). Ohranjen zapis iz ruske pogodbe z bizantinskim cesarstvom priča, da so že leta 945 nekrščeni Rusi zaprisedli pred Perunom, medtem ko so krščeni Rusi pred Sv. Elijo (Leger, 58). Prehod od poganstva h krščanski religiji ni bil lahek in linearen. Iz kronik se ve, da so bili tako v Kijevu kot v Novgorodu prevrnjeni idoli vrhovnega poganskega božanstva Peruna. Kasneje, ko se je razširila nova vera na množico prebivalstva, so se lahko postopno oblikovale sinkretične upodobitve, ki so vključevale tudi poganske simbolne elemente, in sicer v tolikšni meri, kolikor so bile kompatibilne s krščanstvom. Vendar je vpeljava nove religije vsekakor predstavljala substancialno spremembo (Ivanov, 1991, 415).

Perun je bil skupaj z božanstvom, imenovanim Veles? (-Volos?) del Rus'kijevanskega panteona glavnih bogov, ki je dobil svojo dokončno ureditev pod Vladimирjem (10. stoletje), torej ne veliko pred krščansko spreobrnitvijo. Panteon je vključeval sedem vodilnih božanstev, ki se jih lahko razpozna samo iz tekstov tega obdobja. Večina teh božanstev ni skupna vsem Slovanom (Ivanov, 416–419).

Besede, izpeljane iz praslovanske osnove *perun?-, ki se še danes uporabljajo v severovzhodni Sloveniji, Ukrajini, Belorusiji, na Poljskem, Slovaškem v pomenu "grom" ter so jih poznali polabski Slovani in Rusi, so istega izvora kot ime praslovanskega gromovnika Peruna in litovskega Perkunsa, kot albanska beseda Perendi, "Bog", islandsko ime Fyorgynn, "mati gromovnika Thora", in tako naprej. Vse te besede imajo izhodišče v indoevropskem korenu *per- "udarjati": gromovnik udarja, razbija s svojim orožjem. Kot praindоеvropsko ime boga, ki razbija s svojim bliskom, so lingvisti rekonstruirali obliko *p/h/er(k/h/o)u-no- (Belaj, 1996, 985). Perun je slovanski bog groma, strele, nevihte, bog plodnosti, voj-

ne, stvarnik. Omenja ga Kijevski rokopis iz 11. stoletja. Kaznuje z bliskom in ognjem. Kot drugim indoevropskim nevihtnim božanstvom, Zeusu, Jupitru, Thoru, Perkunasu, mu je posvečen hrast. Ponavadi je upodobljen s sekiro ali kladivom v roki, podobno kot skandinavski Thor (Kropej, 2004a, 411).

Okrog čaščenja Peruna obstaja še veliko nejasnosti. Problem rekonstrukcije slovenske mitologije je namreč v tem, da ni ohranjenega niti enega samega pristnega praslovanskega mitskega teksta. Rekonstrukcija praslovanske mitologije poteka delno iz poročil o slovanskih bogovih, o njihovih lastnostih in celo čaščenju. Toda bogovi Kijeva, Novgoroda ali Wolina in Scieczyna so opisani nekaj stoletij po razpadu praslovanske skupnosti, tako da njihov opis ne ustreza več praslovanskim bogovom. Drugi vir je zato sodobna folklor slovenskih narodov. Ljudski običaji so namreč deloma razkrojeni starodavni obredi praslovanske religije, ljudske pesmi pa ohranjajo drobce mitskih tekstov (Belaj, 1996, 985–86; Ivanov, 1991, 424).

V zgodbah v krščanski preobleki sta Ivanov in Toporov uspela odkriti drobce praslovanskega mita in vsaj delno rekonstruirati vsebino starega mitskega pripovedovanja (Belaj, 1996, 988). "Osnovni mit" je pripoved o dvoboju med "dobrim" nebesnim bogom (gromovnikom) Perunom in njegovim "zlim" nasprotnikom, htonskim božanstvom Velesom (Šmitek, 1998, 91). Primer take zgodbe je beloruska pripoved o Bogu oziroma Eliji, ki grozi in preganja hudiča. Na koncu se pred njim hudič skriva v vodo in Bog ga ne preganja več, saj je tam mesto hudiča. Katičič je, tako na toponimih kot v pripovedi, dokazal elemente dvoboja med gromovnikom in Kačo/Zmajem tudi pri južnih Slovanih. V slovenskem ljudskem izročilu je ohranjen motiv o bogu, ki bo z bliskom/strelo ubil človeka, samo da lahko pride do živega svojemu sovražniku, ki se skriva za tem človekom. Še pred nedavnim se je v neolitskih sekirah, imenovanih perunski kamni, ki so jih ljudje imeli za zaščito doma pred strelami, odsevalo staro verovanje v gromovnikovo orožje – blisk (Belaj, 1996, 988–989; Belaj, 1998, 73–88).

Podobno zgodbo o sovražnosti med Elijo, ki se mu v tem primeru pridružita tudi Marija z detetom, in htonskim božanstvom, kačo, je mogoče razbrati iz ljudskega molitvenega obrazca proti ugrizu kače, zapisanega v hrvaški Istri¹⁷: "Čekaj, čekaj zmija,/ dokle dodje Ilija, / Ilija I Marija/ I Marijino dite,/ da ti glavu odsiče (PMK)."

V Bibliji se Sv. Elija pojavlja kot gospodar vseh naravnih elementov. Voda in ogenj sta mu pokorni. Tako na primer Elija sporoči kralju Ahabu, da sedem let ne bo ne dežja ne rose, dokler on sam ne zapove drugače. Elija spušča z neba ogenj, ki sežge žrtev itd. Sv. Elija ne umre naravne smrti, temveč je na ognjenih konjih in vozu v

17 Besedilo je priskrbel etnologinja Ciglič Zvona iz arhiva Pokrajinskega muzeja Koper, iz etnološkega oddelka (iz zapisov zbiralca lju d-skega izročila v hrvaški Istri).

viharju ponešen v nebo. Očitno so morale take zgodbe očarati domišljije, ki so bile že prevzete z mitosom o božanstvu, ki v atmosferi upravlja z velikimi naravnimi dogajanji, z gromom in strelami (Leger, 1984, 67).

V ljudskem izročilu stare Rusije je Perun, poganski bog groma in strele, prepustil te stvari Eliji. Zato je Elija vezan na nebesne pojave grmenja, dežja in suše. Ruski narod je v Eliji videl zagovornika v težkih delih na polju. V mnogih področjih Rusije se grmenje razlaga kot mimohod Eljinega voza z oblaki (Jurišič, 1985, 25). Pri južnih Slovanih je Eliji postavljen pridevek gromovnik. V Bolgariji so mu posvečeni določeni obredi žrtvovanja, ki vsebujejo določene nekrščanske sledove. V srbskih in hrvaških pesmih se Sv. Elija imenuje nebeški kočijaž. Po božji zapovedi z gromom tolče zle duhove. Slovenci si predstavljajo vetrove kot zavedene brate, ki se kregajo. Sv. Elija pošlje nahnje dež, da jih pomiri (Leger, 1984, 70–71).

V hrvaški Istri ohranjena ljudska pesem o "bogatem Gavanu" nazorno kaže, da velja Sv. Elija v ljudskem verovanju za gospodarja neba, gromov, strel in oblakov ter da ima premoč tudi nad hudičem, s čimer prevzame osnovno vlogo praslovskega boga gromovnika Peruna:¹⁸

"Hod'te tamo k Iliji,/ I recite Iliji,/ da sakupi oblake,/ i z oblaki grmevce,/ i z grmavci vragove,/ i z vragovi hudobe,/ i z hudobami strelove,/ na bogata Gavana (PMK)."

Da je Sv. Elija nadomestil Perunov praznik, dokazujejo ostanki praznovanja še v bližnji preteklosti. Tako v Beli krajini na Elijevo, če ni bilo zelo velike sile, niso vpregali živine, da bi ne udarila strela vanjo. Strela bi udarila v kozolec, so trdili v Mislinjski in Šaleški dolini, ko bi na Elijevo (in Jakobovo) zlagali žito vanj. Sploh pa se ne sme na Elijevo nobena stvar, ne krma, ne stelja, spravljati pod streho, ker bi sicer udarila strela. Elijevega grmenja so se bali v Poljanski dolini: "Če Elija ropoče, kmetič joče" (Kuret, 1967, 224). Prav tako so podobnosti med Sv. Elijo in slovanskim gromovnikom razvidne iz zgoraj navedenih slovenskih folklornih pripovedi o Sv. Eliji, ki spominjajo na Šembiljo.

Šembilja kot prežitek slovanskega božanstva groma in bliska?

V razpravi o Kresniku (Šmitek, 1998, 89–137), figuri iz slovenskega ljudskega izročila, v katerem Mikhailov

prepoznava lik gromovnika, Šmitek zgolj nakaže še eno možno zamenjavo za Peruna: "V slovenskem izročilu se je ohranila razlaga, da so kolesnice na starih (rimskih in predrimskih) cestah sled Šembilje (Sv. Elija), ki se je tod vozil z velikim truščem v železnem ali gorečem vozu. To pa je prisposoda gromovnika z njegovima atributoma, gromom in strelo" (Šmitek, 1998, 113). Za preveriti je, ali lahko naši podatki podprejo idejo, da je prevzela Šembilja v ljudskem izročilu, tako kot Sv. Elija ali Kresnik, mesto praslovskega Peruna.

Analiza se bo naslonila na nazorno študijo o spremembah boga Perkunasa v Litvi (Laurinkiene, 2000, 149–158), saj je v njej zaslediti neverjetna sovpadanja s kraško Šembiljo.¹⁹ Elementi, ki so skupni vsem trem likom, Šembilji, Sv. Eliji in slovanskemu gromovniku, so:

a) grmenje;

V slovenskem izročilu je grmenje in bliskanje povezano z Elijevo vožnjo po nebesih. V Litvi obstajajo enaka verovanja, nekatera med njimi celo odsevajo, da je Elija funkcijo grmenja sprejel od Perkunasa. Litvanci verjamejo, da nastane strela zaradi treska kočije Sv. Elije. V litvanskem ljudskem izročilu je za nas še posebej zanimivo verovanje, ki presunljivo spominja na Šembiljo: "Perkunas je Elija, ki jezdi po kamniti poti" (Laurinkiene, 2000, 150).

Ravno tako se Šembilja s truščem in grmenjem vozi po kamnitih poteh, v katerih pušča sledi svojega gorečega ali železnega voza. Na Rodiškem ji "izpod koles švigajo bliski" (Peršolja, 2000, 98).

b) ogenj;

Elija je, podobno kot litvanski bog grmenja, v Svetem pismu opisan tako, da jaha ognjeno kočijo v nebesih, v katero so vpreženi ognjeni konji. Tako tudi gromovnik Perkunas poseduje določene ognjene attribute - vozi se v ognjeni kočiji, jaha ognjene konje, drži ognjen meč, nosi ognjeno obleko ali je ves v plamenih (Laurinkiene, 2000, 151). Tudi praslovski Perun je kot božanstvo grmenja, bliska in ognja povezan s pojmom ognja nasploh (Šmitek, 1998, 91–93).

Šembiljo ljudje prav tako povezujejo z ognjeno kočijo, ognjenimi konji in strelo. Tudi v zgodbi, kjer Šembilja odkrije ljudem kovaštvo,²⁰ pomembno kulturno dobrino, bi ljudsko figuro lahko razumeli kot gospodarja ognja in vseh dejavnosti, povezanih z njim, tako človeških kot nebeških (strele).²¹ Tudi Kresnik, ki nosi vse značilnosti boga, je po eni izmed slovenskih razlag kovač ali učitelj kovaških veščin (Šmitek, 2005, 141, 151).

18 Besedilo je priskrbel etnologinja Ciglič Zvona iz arhiva Pokrajinskega muzeja Koper, iz etnološkega oddelka (iz zapisov zbiralca lju dskega izročila v hrvaški Istri). Informator ugotavlja, da se v pesmi vidi, da je sv. Elija zamenjan s starim poganskim bogom, gromo vnikom ali Perunom.

19 Litva se zdi še posebej zanimiva, ker je bila konvertirana v krščanstvo zelo pozno, v 14. stoletju (Schama, 1995, 24), kar verjetno p onuja večjo možnost ohranjanja slovanskih prežitkov. Avtor študije ugotavlja, da so baltska verovanja o Eliji najverjetneje rezultat stikov z vzhodnoslovanskimi sosedi (Laurinkiene, 2000, 151).

20 Pripoved iz Vrem, kako Šembilja nauči kovače variti železo, navedena v poglavju Ljudska predstava o Šembilji.

21 Ravno na osnovi zgodbe o kovaštvi sta Slapšak in Kojić (1976, 27) ob odkritju lika Šembilje predlagala povezavo z balkanskim hudičem, ki velja za kulturnega heroja kovačev.

Zanimiv je zapis iz rokopisa litvanske folklore, po katerem kmet na vprašanje raziskovalca o izročilu o Perkunasu pokaže njegovo upodobitev na sliki Elije. Po istem rokopisu ljudje trdijo, da slika, kjer je Elija upodobljen na kočiji z belimi konji, ko s srpom reže oblake in mu izpod koles švigajo plameni, predstavlja grom (Laurinkiene, 2000, 151). Podoba iz omenjene slike skoraj popolnoma ustreza predstavi, ki jo dobimo iz pripovedovanj o Šembilji, kot denimo vožnja Šembilje po Rodiškem, v dolini Sušice pod Misličami, v dolini Padeža pod Mršami ali po cesti od Lokve mimo Matavuna.

c) konj;

Čeprav so predstave o Šembilji nejasne in različne, se vse vrtijo okrog istih elementov: voz, ogenj, trušč, hudič, konji. Iz pripovedi o "odtisih Šembiljinih kopit v skali" se bi lahko sklepalo celo na njen konjski videz.

Monika Kropelj je v analizi slovenskega mitopoetičnega izročila dokazala povezavo med konjem in božanstvom groma (Kropelj, 1998, 153–167), v čemer se lahko vidi dodaten element, ki podpira tezo o analogiji Šembilje s Perunom.

S konjem se lahko namreč identificira mlado božanstvo, rojeno v času zimskega solsticija. Konj se pojavlja v zvezi z Jurijem-jezdecem, ki je po Katičiču stopil na mesto Gromovnika. Na poletni Kres se na konja navezuje Kresnik, kraljevič na konju, bajno bitje, zaznamovano s konjskimi kopiti, ki ga Mikhailov istoveti s Perunom. Jeseni nastopa konj v povezavi z lovcom Jarnikom oziroma Jurijem s pušo, ki naj bi bil brat Jurija, ubijalca zmaja (Kropelj, 1998, 165).

Znano je, da so bila poganska božanstva z nastopom krščanske vere izenačena s hudičem ali s čarovništvom, prav tako demoniziranim elementom (Centini, 1998, 58–59, 64–67). V ljudskem motivu Šembilje je analogij z najvišjim praslovanskim božanstvom groma, bliska in ognja veliko. Verjetno je bilo izročilo o Perunu še močeno tudi po pokristjanjenju, zato se je pod vplivom krščanske demonizacije poganskih božanstev sčasoma spremenil v hudiča ali čarovnico.

Ne sme se spregledati dejstva, da je Šembiljina osnovna značilnost povezava s cestami. Slapšak in Kojić izpostavljata, da se motiv pojavlja ravno na področju

Krasa, ki skozi vsa historična obdobja predstavlja ključen prehod iz Podonavja in Balkana v Italijo, in sicer od prazgodovine do danes. Na tej podlagi sta raziskovalca domnevala, da leži v osnovi Šembilje neka predkrščanska figura kulturnega heroja – demona, vezana na ceste (Slapšak, Kojić 1976, 27). Na stare ceste se veže tudi motiv Črne kraljice v Bosni, ki ji kot vladarici starega naroda pripisujejo ostanke srednjeveških ter prazgodovinskih utrjenih naselij, zakopanih zakladov in druge materialne ostaline. Po pripovedih naj bi pri begu na poti Banja Luka-Solin v kamnu puščala od koles vrezane kolesnice.²² Lik Črne kraljice se ponekod zamenjuje z drugimi zgodovinskimi osebami (Palavestra, 2003, 33, 82). V ljudskem izročilu so recimo deli rimske ceste *Aequo-Salviae*, ki povezuje primorje z dinarskim zaledjem na področju kraških polj v zahodni Bosni, imenovani kot pot Marije Terezije ali Črne kraljice (Bojanovski, 1970, 504–506).

V litvanskem ljudskem izročilu (Laurinkiene, 2000, 150) je sicer zaslediti podobne pripovedi o Sv. Eliji, ki se vozi po kamnitih poteh. V obeh folklornih likih bi se najverjetneje resda lahko prepoznalo prežitek slovanskega božanstva groma in bliska, ostaja pa vprašanje, zakaj je lik povezan ravno z najstarejšimi cestnimi komunikacijami.

Vsekakor bi se lahko reklo, da je Šembilja rezultat krščanske demonizacije poganskega božanstva, povezanega z gromom in bliskom, ki s svojimi sledmi ustvarja pomenljivo mrežo pomenov v kulturni krajini (Slapšak, Hrobat, 2005, 523). Zanimivo je, da je Šembilja pravzaprav ženskega spola, poznana tako v podobi čaravnice kot hudiča na ognjeni kočiji ali v podobi (ognjene) kočije. Zaenkrat je podoben pojav mogoče zaslediti samo v srbskem ljudskem izročilu, kjer poznajo fenomen Ognjene Marije, sestre Sv. Elije. Goljevšček omenja Ognjeno Marijo kot ženskega korelata gromovnika Peruna, ki naj bi pričala o izvornosti in starosti tega praslovanskega božanstva (Goljevšček, 1982, 91). Poleg splošne primerjave s Sv. Elijo, in zatorej s Perunom, bi potemtakem lahko v kraško-brkinskem izročilu o Šembilji prepoznali tudi določene analogije s srbsko Ognjeno Marijo.

22 Za Crnu kraljico predanje kazuje da je na gradini živjela i da je 'imala zlatnu kvočku i zlatne piliće i zlatan stân', a kada je bježala iz Bosne 'imala je provoz Banja Luka – Solin, oluci se znaju kako su urezani u kamen, oluci od točkova na kolima' (Palavestra, 2003, 33).

SIBYL ON ROMAN ROADS. ON THE MYTHOLOGICAL REMNANTS AND THE ARCHAEOLOGICAL INDICATOR IN THE KRAS AND BRKINI

Katja HROBAT

University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of Ethnology and Cultural Anthropology, SI-1000 Ljubljana, Zavetiška 5
e-mail: katja.hrobat@guest.arnes.si

SUMMARY

The curiosity of the folklore character of Sibyl (Šembilja) is in that it unites the elements of ancient religion and the material remnants of the past. In folk tradition the figure of the Sibyl is very vague. Usually, people imagine it as a devil or a witch, most often on a flaming cart leaving furrows behind, or even an apparition in a rushing cart. The locals associate the Sibyl only with the most ancient road alignments, never with other abandoned roads. The notion of the Sibyl has in the contexts of old road alignments, the devil and the cart to date only been recorded in the area of the western Brkini hills and the Kras, more specifically in the area extending from the Materija dry valley and the Vreme valley all the way to the Triestine Kras and the town of Dutovlje. The question regarding by what key the character followed the most ancient roads is still unsolved. Was it the unknown furrows in the rock or the abandoned though still clearly visible paths that demanded of the people some kind of explanation? Similar traditions of the Sibyl being associated with stone roads can also be found in the cases of Saint Elijah in Lithuania and the Black Queen in Bosnia. The presently available data can confirm once more the observations of the original article that the notion of the Sibyl attaches to the most ancient roads, therefore mainly Roman roads with a certain prehistoric basis, and is not associated with the Roman arterial roads.

With regard to the question of its mythological origin, several analogies between the Sibyl and Saint Elijah the Thunderer were found. One of them is a typical use in popular sayings. Both characters are associated with rattling, thunder, fire and horses, which are – as already pointed out by Šmitek – also the elements leading to the Slavic deity of lightning and thunder. With the onset of Christianity, pagan deities became subjected to widespread demonisation; thus it is only understandable that the position of the Slavic god Perun should be taken up by the devil or the witch. Interestingly, the Sibyl is usually referred to as a character of female gender; its closest analogy in this sense is the Fiery Mary found in the Serbian popular tradition.

The popular motif of the Sibyl harbours many unsolved questions. From the point of view of archaeology it can be concluded that according to the results to date the Sibyl can be seen in parallel to other archaeologically indicative traditions such as giants (ajdi), Attila, the Vlachs, castles, etc. Nevertheless, the character of Sibyl stands out among these traditions with regard to its mythological meaning as well as its specific archaeological indicative quality. In fact, it directs the archaeologist only to a determinate segment of remnants in a certain area – the most ancient road network. This represents an exceptional folklore character in the current knowledge of that part of oral tradition which points to archaeological remnants in a certain area.

Key words: : Sibyl, oral tradition, Roman roads, furrows, Thunderer, Perun, Saint Elijah the Thunderer, devil, remnants, Brkini hills, Kras

VIRI IN LITERATURA

CIL – Corpus Inscriptionum Latinarum. Berlin. Brandenburgische Akademie der Wissenschaften.

PMK – Pokrajinski muzej Koper, etnološki oddelek.

Belaj, V. (1996): Grom in strela v kmečki hiši – mitološko ozadje že pozabljenega verovanja. Ptujski zbornik VI/2. Ptuj, 979–991.

Belaj, V. (1998): Hod kroz godinu: mitska pozadina hrvatskih narodnih običaja i vjerovanja. Zagreb, Golden marketing.

Bojanovski, I. (1970): Pelva i Salviae: Prilog antičkoj topografiji rimske provincije Dalmacije. V: Miroslavljević, V., Suić, M., Rendić-Miočević, D. (eds.): *Adriatica Praehistorica et Antiqua*: zbornik radova posvećen Grgi Novaku. Zagreb. Sveučilište, Arheološki institut Filozofskog fakulteta, 503–523.

- Bürstrom, M. (1999):** Focusing on time: disciplining archaeology in Sweden. V: Gazin-Schwartz, H. (ed.): *Archaeology and folklore*. London–New York, Routledge–Theoretical Archaeology Group (TAG), 35–47.
- Centini, M. (1998):** *Le Bestie del diavolo: Gli animali e la stregoneria tra fonti storiche e folklore*. Milan, Rusconi.
- Degrassi, V. (2003–07):** *I binari di Pietra: Roma ed il Timavo appunti di ricerca*. [Http://space.tin.it/arte/wjerman/apunti/vie.htm](http://space.tin.it/arte/wjerman/apunti/vie.htm), 2003–07.
- Dolenc, J. (1992):** *Zlati Bogatin – Tolminske povedke*. Zbirka Glasovi. Ljubljana, Kmečki glas.
- Fučič, B. (1985):** Ilija. V: Badurina, A. (ed.): *Leksikon ikonografije i simbolike zapadnog kršćanstva*. Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 259–261.
- Goljevšek, A. (1982):** *Mit in slovenska ljudska pesem*. Razprave in eseji 25. Ljubljana, Slovenska matica.
- Gričnik, A. (1994):** *Noč ima svojo moč, Bog pa še večjo: Pohorje pripoveduje*. Zbirka Glasovi. Ljubljana, Kmečki glas.
- Hrobat, K. (2003):** *Šembilja na rimskih cestah. O ustnem izročilu in arheoloških raziskavah*. Diplomsko naloga. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo.
- Ivanov, V. V. (1991):** *La situazione etnica e religiosa dell'Europa orientale del X sec. d. c.*. V: Ferrazzi, M. (ed.): *Studi slavistici offerti a Alessandro Ivanov nel suo 70. compleanno*. Collana dell'Istituto di lingue e letterature dell'Europa orientale. Università degli Studi di Udine. Sezione di slavistica; 4. Udine, Istituto di lingue e letterature dell'Europa orientale, 413–425.
- Jurišič, M. (1985):** *Sveti Ilija prorok*. Omiš, Založba "Franjo Kluz".
- Kerševan, N., Kregelj, M. (2003):** *Düša na bicikli: Folklorne pripovedi iz Brkinov, doline Reke in okolice*. Zbirka Glasovi. Ljubljana, Kmečki glas.
- Kocjan, D., Hadalin, J. (1993):** *Bežji zlodej, baba gre: Kraške štorije*. Zbirka Glasovi. Ljubljana, Kmečki glas.
- Kropej, M. (1998):** *Konj kot kozmološko bitje v slovenskem mitopoetičnem izročilu*. *Studia mythologica Slavica I*. Ljubljana – Udine, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje – Università degli Studi di Udine, Dipartimento di Lingue e Civiltà dell'Europa Centro-Orientale, 153–167.
- Kropej, M. (2004a):** *Perun*. V: Baš, A. (ed.): *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana, Mladinska knjiga, 411.
- Kropej, M. (2004b):** *Šembiljino prerokovanje*. V: Baš, A. (ed.): *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana, Mladinska knjiga, 603–604.
- Kureš, N. (1967):** *Praznično leto Slovencev II, Starosvetne šege in navade od pomladi do zime*. Celje, Mohorjeva družba.
- Laurinkiene, N. (2000):** *Transformations of the Lithuanian God Perkunas*. *Studia mythologica slavica III*. Ljubljana – Udine, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje – Università degli Studi di Udine, Dipartimento di Lingue e Civiltà dell'Europa Centro-Orientale, 149–158.
- Leger, L. (1984):** *Slovenska mitologija*. Biblioteka Horizonti. Beograd, Založba Grafos.
- Marchesetti, C. (1903):** *I castellieri preistorici di Trieste e della regione Giulia*. Trst, Il Museo Civico di Storia Naturale.
- Novakovič, P. (2001):** *Prostorska in pokrajinska arheologija: študija na primeru Krasa*. Doktorska disertacija. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo.
- Palavestra, V. (2003):** *Historijska usmena predanja iz Bosne i Hercegovine*. Beograd, Srpski genealoški centar.
- Peršolja, J. M. (2000):** *Rodiške pravce in zgodbe*. Zbirka Trepetlika. Ljubljana, Založba Mladika.
- Piko, M. (1996):** *Iz semena pa bo lipa zrasla: Pravljice, storije in basni s Koroške*. Zbirka Glasovi. Ljubljana, Kmečki glas.
- Plesničar, L. (1975):** *Slivje*. V: Gabrovec, S., Šašel, J. (eds.): *Arheološka najdišča Slovenije*. Ljubljana, Državna založba Slovenije, 139.
- Premerestein, A., Rutar, S. (1899):** *Römische Strassen und Befestigungen in Krain: mit Karten und Facsimilien*. Dunaj. K. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und Historischen Denkmale.
- Puschi, A. (1905):** *La strada romana da Aquileia ad Emona ed una recente pubblicazione che la riguarda*. *Archeografo Triestino XXIX*. Trst, 109–126.
- Rešek, D. (1995):** *Brezglavjeki: Zgodbe iz Prekmurja*. Zbirka Glasovi. Ljubljana, Kmečki glas.
- Schama, S. (1995):** *Landscape & Memory*. New York, Vintage.
- Slapšak, B., Kojić, S. (1976):** *Šembilja – hudič na gorečem vozu*. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 16. Ljubljana, 27.
- Slapšak, B. (1978a):** *Poročilo o rekognosciranju rimskih cest na Krasu*. Poročilo o terenskem delu 1978. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo.
- Slapšak, B. (1978b):** *Rodik – Ajdovščina*. *Arheološki vestnik* 29. Ljubljana, 122–127.
- Slapšak, B. (1995):** *Možnosti študija poselitve v arheologiji*. *Arheo* 17. Ljubljana.
- Slapšak, B. (1997):** *Starejša zgodovina Rodika*. V: Pregelj, M. (ed.): *Rodik med Brkini in Krasom: zbornik ob 350. letnici cerkve. Koper, Ognjišče*, 19–64.
- Slapšak, B. (1999):** *Slovenski Kras v poznejši prazgodovini in v rimski dobi*. V: Kranjc, A. (ed.): *Kras: pokrajina, življenje, ljudje*. Ljubljana. Založba ZRC, ZRC SAZU, 145–163.
- Slapšak, B., Hrobat, K. (2005):** *Rodik – Ajdovščina: elements of ritual landscape in oral tradition*. V: Bandelli, G., Montagnari Kokelj, E. (eds.): *Carlo Marchesetti e i castellieri 1903–2003. Atti del Convegno Internazionale di Studi*. Trst, Editreg SRL, 511–527.
- Šmitek, Z. (1998):** *Kristalna gora: mitološko izročilo Slovencev*. Ljubljana, Študentska založba.

Šmitek, Z. (2005): Mitološko izročilo Slovencev. Ljubljana, Študentska založba.

Žiberna, J. (1981): Divaški prag. Divača, Svet krajevne skupnosti.

INFORMATORJI

Babič, V. (1975): Vladimir Babič - Valinov, Rodik 71; v: Slapšak, 1978a, anketa l. 1975.

Babuder, F. (1975): Franc Babuder, Rodik 54; v: Slapšak, 1978a, anketa l. 1975.

Cerkvenik, F. (2001–2002): Francka Cerkvenik, roj. l. 1909 na Barki, Škocjan 5, ustno izporočilo v l. 2001–2002, zapise hrani avtorica.

Cerkvenik, I. (2001–2002): Ivan Cerkvenik, Gradišče pri Divači 5, ustno izporočilo v l. 2001–2002, zapise hrani avtorica.

Drožina, V. (2001–2002): Viktor Drožina, Misliče 20, ustno izporočilo v l. 2001–2002, zapise hrani avtorica.

Dolgan, J. (1974): Jožef Dolgan, Dolnje Ležeče; v: Slapšak, 1978a, anketa l. 1974.

Dujc, E. (2001–2002): Evgen Dujc, Zavrhek 8, upokojeni ravnatelj na Gimnaziji v Postojni, ustno izporočilo v l. 2001–2002, zapise hrani avtorica.

Ercigoj, J. (2001–2002): Janko Ercigoj – Roščev, Škoflje 43, ustno izporočilo v l. 2000–2002, zapise hrani avtorica.

Gombač, J. (1975): Janko Gombač, Matavun 4; v: Slapšak, 1978a, anketa l. 1975.

Jelušič, F. (1975): Franc Jelušič, Slope 8; v: Slapšak, 1978a, anketa l. 1975.

Kljun, S. (2001–2002): Stanko Kljun, Misliče 11, ustno izporočilo v l. 2001–2002, zapise hrani avtorica.

Lukovec, R. (2001–2002): Rado Lukovec, Rodik 5a, ustno izporočilo v l. 2001–2002, zapise hrani avtorica.

Magajna, F. (1975): Franc Magajna, Dolnje Vreme; v: Slapšak, 1978a, anketa l. 1975.

Mezgec, J. (2001–2002): Mezgec Jože – Pepo, Mrše 14, roj. l. 1923, ustno izporočilo v l. 2001–2002, zapise hrani avtorica.

Mljač, J. (1918): Jože Mljač, Lokev 36, v: zapisal Virgil Šček; Arhiv slovenskih ljudskih pripovedi, Inštitut za slovensko narodopisje SAZU, Ljubljana;

Opara, M. (2001–2002): Marija Opara, Slope 17, ustno izporočilo v l. 2001–2002, zapise hrani avtorica.

Peršolja, M. (2001–2002): Peršolja Majda, Križ 144, roj. v Rodiku, avtorica knjige o rodiških pravljicah, ustno izporočilo v l. 2001–2002, zapise hrani avtorica.

Polh, A. (2001–2002): Anton Polh, Kačiče-Pared 21, ustno izporočilo v l. 2001–2002, zapise hrani avtorica.

Prelc, J. (2001–2002): Jože Prelc - Rolhov, Podgrad pri Vremah 17, ustno izporočilo v l. 2001–2002, zapise hrani avtorica.

Prelec, M. (1975): Metka Prelec, Podgrad 17; v: Slapšak, 1978a, anketa l. 1975.

Race, J. (1975): Jože Race, Rodik 40; v: Slapšak, 1978a, anketa l. 1975.

Rijavec, Z., Rijavec, P. (2001–2002): Zdravko in Peter Rijavec, Divača, Kraška cesta 15, ustno izporočilo v l. 2001–2002, zapise hrani avtorica.

Svetina, S. (2001–2002): Slavica Svetina, Škoflje 31, ustno izporočilo v l. 2001–2002, zapise hrani avtorica.

Šiškovič, F. (2001–2002): Franc Šiškovič, Povžane pri Materiji 15, roj. l. 1915, ustno izporočilo v l. 2001–2002, zapise hrani avtorica.

Tominc, J. (1975): Jože Tominc - Blažinov, Dolnje Vreme; v: Slapšak, 1978a, anketa l. 1975.

Valenčič, D., Valenčič, J., Valenčič, J. (2001–2002): Dora Valenčič, Jože Valenčič in Jože Valečič, Dane 4, ustno izporočilo v l. 2001–2002, zapise hrani avtorica.

Vatovec, F. (2001–2002): Frane Vatovec, Mrše 6, ustno izporočilo v l. 2001–2002, zapise hrani avtorica.

Volk, Z. (2001–2002): Zora Volk, Škoflje 30, ustno izporočilo v l. 2001–2002, zapise hrani avtorica.

Žnidaršič, M. (1974): Miro Žnidaršič, Divača; v: Slapšak, 1978a, anketa l. 1974.

Žnidaršič, V. (2001–2002): Vilma Žnidaršič, Betanja 5, upokojena učiteljica, ustno izporočilo v l. 2001–2002, zapise hrani avtorica.

Župančič, S. (2001–2002): Slavko Župančič, Materija 19, ustno izporočilo v l. 2001–2002, zapise hrani avtorica.